

HEIDEGGER ÉRTELEM-FOGALMÁNAK JELENTŐSÉGE A DASEINANALÍZIS SZÁMÁRA

SCHWENDTNER Tibor

Nagy öröm és megtiszteltetés, hogy barátommal és kiváló kollégámmal, Fazekas Tamással vitázhatok az értelem jelentőségéről a daseinanalízisben. Először megpróbálok pontosabban meghatározni, hogy miről is vitatkozunk tulajdonképpen? Miben is különbözik az álláspontunk?

Fazekas Tamás az írása végén pontosan megfogalmazza a tézisét: „Ezért szerintem nincs értelme az élet értelmét keresni. A *lét* értelmét pedig lehetetlen keresni. Elképzelhető, hogy a kérdés ‘Van-e az életnek értelme?’ mint olyan értelmetlen.” Gondolatmenetének kiindulópontján pedig így ír: „Sok páciens azt hiszi hogy az élet értelme egy tárgy, amit meg kell találni, vagy amit akár meg is lehet venni. ‘Az értelmet minden esetre el lehet veszteni és azzal a boldogságot is’, ezt gondolják sokan. Szerintem ez egy félreértés; egy életveszélyes félreértés.”

Teljesen egyetértünk abban, hogy az értelem nem tárgy, melyet a terapeuta leemel a polcról, s átnyújtja a betegnek használatra. Az értelemeknek más létmódjuk van. Abban is egyetértünk, hogy *az életnek mint olyannak nincs értelme, e tekintetben az élet értelmét keresni dőre dolog*. Az élet értelme nem lehet külsődleges, nem lehet előre adott egy konkrét ember számára.

Azt gondolom viszont, hogy *az egyes emberek számára döntő jelentőségű, hogy értelmet találjon a saját élete számára*. Döntéseink, cselekedeteink és önanazonosságunk felfoghatatlanok azon értelem nélkül, melyek révén viszonyulunk önmagunkhoz és a világhoz. Az értelem konstituens részei a létezésünknek, nemcsak a hétköznapi, mondhatni triviális szinten, mint amikor bevásárlunk, vagy a munkahelyünkre megyünk, hanem akkor is, amikor a sorsfordító helyzetekben döntéseket hozunk, s utána azok következményeivel együtt élünk. E sorsfordulók következtében bekövetkezhet olyan értelemvesztés is, amely az illető ember egész életét veszélyezteti. *Az értelemvesztés súlyos veszély*. Abban ismét egyetértünk a vitapartneremmel, hogy „[a] terápiás kapcsolat természetesen nagyon komolyan veszi a páciens aggodalmát, hogy az életnek vége van, ha nincsen értelme”, azonban azt nem gondolom, hogy „ez egy félreértés; egy életveszélyes félreértés”, hanem azt, hogy ilyen félelemnek *lehet* reális alapja.

Az itt következő tanulmány a heideggeri filozófia értelmezésén belül maradván próbálja kifejteni ezt a kérdéskört, s megmutatni, hogy mi lehet a heideggeri értelem-fogalom jelentősége a daseinanalitikai praxis számára.

A megfelelő perspektíva e kérdés megválaszolásához minden bizonnyal az emberi ittlét létmódjával lehet kapcsolatos. Ennek megfelelően először is tisztáznunk kell, hogy milyen szerepet játszanak az értelemek az ember egzisztálásában? Egyáltalán honnan származnak az értelemeink? Milyen strukturális helyük van az önmagunkhoz és a másokhoz való viszonyunkban, illetve milyen szerepet játszanak a praxisunkban?

E kérdéseknek megfelelően a tanulmány első részében tehát azokat a fogalmakat fogjuk vizsgálni a *Lét és idő* alapján, melyek segítségével a fenti kérdések megválaszolhatók. Ilyen fogalom az önmaga (*Selbst*), a megértés (*Verstehen*), az értelem, a cselekvés és a döntés – mindezt a *Lét és idő* korszakának perspektívájából. A tanulmány második részében pedig a rekonstrukció eredményét da-seinanalitikai gyakorlatra vonatkoztatjuk.

Az értelem fogalmát tehát, ahogy minden valamirevaló filozófiai fogalmat, összefüggésekbe helyezve érdemes és lehet rekonstruálni és értelmezni. Az a fogalmi háló, amely a *Lét és idő*ben és az akkoriban tartott egyetemi előadásokban a kontextuális értelmezést lehetővé teszi a következő:

1. az önmaga (*Selbst*)¹
2. megértés (*Verstehen*) és értelem (*Sinn*) kapcsolata
3. cselekvés (*Handlung, Praxis, Besorgen, Fürsorge*)
4. döntés (*Entschluß*), választás (*Wahl*)

ÖNMAGA

Az „önmaga” fogalmát Heidegger Kierkegaardra és Jaspersre támaszkodva vezette be. Heidegger hajlamos a valódi forrásait, ha nem is eltitkolni, de jelentőségükhöz képest alábecsülni. Kierkegaarddal és Jasperssel kapcsolatban minden bizonnyal ez a helyzet. Jaspersre három alkalommal hivatkozik Heidegger a *Lét és idő*ben, az egyik helyen a halál és a határszituációk összefüggésére,² a másik helyen az egzisztenciális antropológia jelentőségét hangsúlyozva,³ a harmadik helyen pedig – Kierkegaarddal összefüggésben – a pillanat jelentőségét emeli ki.⁴ Kierkegaardra is három helyen hivatkozik. A szorongás fogalma kapcsán említi először,⁵ az egzisztencia problémáját tárgyalva másod-

¹ A „Selbst” terminust többnyire az „önmaga” vagy ritkábban, ha a kontextus ezt megköveteli, az „önmagunk” szóval fordítottam magyarra.

² „Jaspers a halált a 'határszituáció' általa kidolgozott fenoménjét követve ragadja meg, mely határszituáció túl van a 'beállítódások' és 'világképek' minden tipológiáján.” (SZ. 249., magyarul: 289.)

³ Az egzisztenciális antropológia „irányában először K. Jaspers látta meg és hajtotta végre egy világnézettan feladatát. Lásd *Psychologie der Weltanschauungen*. 3. kiad. 1925. Azt a kérdést veti fel, hogy mi az ember, és ezt abból kiindulva határozza meg, ami lényegszerűen lehet (lásd az első kiadás előszavát). Ebből világossá lesz a 'határszituációk' alapvető egzisztenciál-ontológiai jelentősége.” (SZ. 301. sk., magyarul: 349.)

⁴ Vö. SZ: 338. ,magyarul: 391.

⁵ „S. Kierkegaard jutott legmesszebbre a szorongásfenomén analízisében, mégpedig szintén az ere-

szor,⁶ harmadszor pedig a pillanat fogalma kapcsán, ahogy már említettük, Jaspers-szel együtt.⁷ Az „önmaga” fogalmát nem említi egyikük kapcsán sem,⁸ csak az „egzisztencia”, „egzisztenciális” fogalmait.⁹

Heidegger az „önmaga” fogalmát nem szubsztanciális, dologi jellegű azonos-ságként fogja föl, hanem a különböző viszonyulásaink által történeti módon folyamatosan létrejövő képződményként. Ahogy megfogalmazza a *Lét és időben*: „az önmaga sem szubsztanciaként, sem szubjektumként, hanem az egzisztencián alapul” (SZ. 332., magyarul: 384.) Az önmaga létmódját az önmagán (saját magán) való túllépés jellemzi, ezt Heidegger úgy fejezi ki, hogy a *Dasein* transzcendens. „A transzcendencia, az ittlét túl-lépése teszi lehetővé, hogy mint létező a létezőhöz viszonyuljon, legyen az meglévő, a másik ittlét, vagy az önmaga. [...] A transzcendencia teszi lehetővé a létezőhöz való visszatérést, úgyhogy ezen alapul a lét előzetes megértése.” (GA 24. 426., magyarul: 371.) Az öntúllépés azt jelenti, hogy mindig van különbség önmagunkon belül, nemcsak a válságok következtében lép fel hasadás, hanem inkább az önmaga hasadásként van. Az ön-maga létmódja az önmagán belüli különbség. „Csak annak a létezőnek, amelynek létszerkezetéhez hozzátartozik a transzcendencia, van meg a lehetősége, hogy ön-maga legyen. Sőt, a transzcendencia az előfeltétele annak, hogy az ittlét egy ön-maga jellegével (*Charakter eines Selbst*) rendelkezik.” (GA 24. 425., magyarul: 370., v.ö. *WGM*, 34. sk., magyarul: 137.)

Az önhasadás tehát nem a válság terméke, hanem az ön-maga létmódja. A válság lehetősége ezen alapul, amely persze szétfeszítheti ezt a hasadékot. Az ember

dendő bűn problémája 'pszichológiai' expozíciójának teológiai összefüggésén belül.” (SZ. 191., magyarul: 224.)

⁶ „A 19. században S. Kierkegaard kifejezetten megragadta és behatóan átgondolta az egzisztenciaproblémát mint egzisztenszt. Az egzisztenciális probléma azonban idegen tőle [...] Ezért az 'épületes' írásaiból filozófiailag többet tanulhatunk, mint teoretikus vizsgálódásaiból, kivéve a szorongás fogalmáról szóló értekezését.” (SZ. 235., magyarul: 274.)

⁷ „S. Kierkegaard látott a legmélyebben bele a pillanat egzisztens fenomenéjébe, ami nem jelenti egyben azt is, hogy ennek megfelelően az egzisztenciális interpretáció is sikerült volna neki. Foglya marad a vulgáris időfogalomnak, és a pillanatot a most és az örökkévalóság segítségével határozza meg.” (SZ. 338., magyarul: 391.)

⁸ Jaspers a Heidegger által olvasott és recenzált *Psychologie der Weltanschauungen* című művében visszatérően foglalkozik az ön-maga kérdéssel. Kétségtelen, hogy Jaspers fogalmisága e korai műben bizonytalanabb jellegű, mint például a *Lét és idő*. Jaspers mindenesetre így ír a kérdésről: „Az ember, amennyiben egzisztál, mindig fragmentum. A lélek totalitása mintegy be van szorítva egy lehatárolt időszakba, határolt térbeli, történeti, szellemi szituációba. [...] Ami az individuum, a szubjektum, az ön-maga, mindig problematikus. Az ember nem tudja, hogy mi ő. [...] Ami az ön-maga, az oly kevésbé végérvényes, és oly kevésbé megragadható, [...] hogy inkább ellentétek alakját veszi föl.” (Jaspers 1994. 380. sk.) Jaspers ezeket az ellentétpárokat sorolja föl: „a vágyam és az objektív érvényesség, önkény és a dolog maga, személyiség és mű, az érdekem és a dolgok lefolyása, individuum és közösség, polgár és állam, egyes élet és sors, élet és törvény, szabadság és szükségszerűség, az individuális és az általános emberi, lélek és isten, lélek és világ.” (uo. 381., v.ö. még 411. sk.) Jaspers azt is világossá teszi, hogy az ön-maga fogalmát Kierkegaardra támaszkodva használja (v.ö. uo. 419-432.). Kierkegaard pedig pl. egy helyen így ír az ön-maga létmódjáról: „[d]e mi az ön-maga? Az ön-maga olyan viszony, amely önmagához viszonyul, vagy a viszonyban az, hogy a viszony önmagához viszonyul; az ön-maga nem viszony, hanem az, hogy a viszony önmagához viszonyul.” (Kierkegaard 1993. 19.)

⁹ Heidegger egzisztencializmushoz való viszonyáról lásd írásomat Schwendtner 2023.

létének idői módja ezt az önkívülletet erősíti, idői értelemben is mindig túl vagyunk önmagunkon,¹⁰ múltként és jövőként is vagyunk: a saját és őseink traumái, választásai bennünk élnek tovább, de a terveink is a jelenben is hatnak ránk. „Az időiség nem már valami előzőleg létező, amely csak kilép önmagából, hanem lényege az *eksztázisok* egységében való időiesülés.” (SZ. 329., magyarul: 380.)

Ugyanakkor a másokkal való együttlét, vagy egyszerűen a világban-való lét is az önmaga túllépésként létezését jelenti. „Az ittlét mint olyan önmagához-vizonyuló-lét (Dasein als solches ist *Zu-sich-sein*), másokkal való együttlét, valamint a kézhezállónál és a meglévőnél való lét. Az önmagához, a *másokkal* és a *meglévőnél* struktúramozzanataiban folyamatosan a *túllépés*, a transzcendencia *jellege* rejlik.” (GA 24. 427. sk., magyarul: 372.)

MEGÉRTÉS ÉS ÉRTELEM

A megértés azért kulcsfontosságú az önmaga létmódjában, mert az önmaga az önmagához és a világhoz való viszonyként van. *Ez a viszony pedig alapvetően nem más Heideggernél, mint megértés.* A megértés ennek megfelelően mindig ön- és világmegértés: „az önmegértésben a világban-való-létet is megértjük, amivel a másokkal való együttlét és a világonbelüli létezővel való bánásmód meghatározott lehetőségei is előre megmutatkoznak. Az önmegértésben mint világban-való-lenni-tudásban egyformán eredendően egy *világot* is megértünk.” (GA 24. 394., magyarul: 344.)

A világ heideggeri nyelven nem más, mint értelemösszefüggés. A világ értelmek hálózata, melyek hozzáférést jelentenek a létezőkhöz, melyek körülvesznek bennünket. A megértés ugyanakkor létmegértés, vagyis nem az egyes létezőket értjük meg, hanem e létezők létét, mozgásteret hozva létre ahhoz, hogy az egyes létezőkkel találkozzunk. A világunkat alkotó értelmek így a létezők létre vonatkoznak a heideggeri filozófiában.

Mi tehát az értelem ebben a perspektívában? Heidegger definíciószerűen választ ad erre a kérdésre, amely azonban nem könnyen érthető. „Az *értelem a kivetítésnek (Entwurf) az előzetes birtoklás, előretekintés és az előzetes fogalmiság által strukturált szempontja (Woraufhin), amelyből valami mint valami érthetővé válik.*” (SZ. 151., magyarul: 181.)

Az Entwurf kifejezést többféleképpen fordították kivetés, előrevetés (Vajda Mihály, Fehér M. István), lehet még projekció, kivetítés, tervezet is; a következőkben kivetítésnek fogom fordítani. A kivetítés az, ahogy már eleve a világban vagyunk, ahogy a jövőbeli lehetőségek számunkra elrendeződnek. Nem a terv-készítés az elsődleges értelme a fogalomnak, hanem éppen a transzcendencia, hogy túl vagyunk már magunkon, többek között a jövőre vonatkoztatjuk magunkat.

¹⁰ *Az időiség az eredendő magán- és magáértvalóan 'magán-kívüli'.* Ezért a jövő, a voltság, a jelen jellemzett fenomenéjeit az időiség *eksztázisainak* nevezzük.” (SZ. 329., magyarul: 380.)

Úgy is mondhatnánk, hogy az emberi transzcendenciát a kivetített értelmek strukturálják, konkretizálják. *Nem általában vagyunk túl önmagunkon, hanem az értelmek mentén.*

Az előzetes birtoklás, előretekintés és az előzetes fogalmiság együttesen konstituálja azt az *orientációs/ kilátó pontot*, ahonnan *valamit mint valamit* érthetővé tudunk tenni. *Ezt az orientációs/kilátó pontot nevezi Heidegger értelemnek*, amelyre vonatkoztatottan tudjuk a világ dolgait, beleértve önmagunkat érteni, és értelmezni. Az értelem ennyiben olyan strukturáló mozzanat, mely nélkül emberi viszonyulás elképzelhetetlen. A lényege, hogy mintegy előre van vetve, rajtunk túl, de általunk képez orientációs pontot, mely a dolgokhoz való gyakorlati és szellemi hozzáférést egyáltalán lehetővé teszi.

Hogyan keletkeznek az értelmek? Heidegger szerint az ember világgépző (*weltbildend*),¹¹ vagyis az értelmeket mi képezzük. Az értelmek vagy belőlünk, pontosabban a mi saját „önmagunk”-jából jönnek, vagy a mások „önmagájá”-ból. *Máshonnan nem jöhet értelem a heideggeri fenomenológiában. A Lét és idő Heideggere távol tart a fenomenológiától bármilyen teológiai megoldást. A Lét és idő* alapfelfogását módszertani individualistának lehet tekinteni, vagyis csak individuális önmagákból, egzisztenciákból származhatnak értelmek. Vagy a sajátunkból, vagy máséből, harmadik lehetőség nincs.

Az akárki (*das Man*) mások által létrehozott és ránk kényszerített értelmekből táplálkozik. *A kollektivizált értelmek mögött Heidegger eredeti értelemképzéseket sejt és keres*, elsősorban filozófiai dimenzióban.¹² A kollektíve ránk kényszerített értelmeket is valaki valamikor létrehozta, csak éppen nem mi. Minden értelem végső származási helye az individuális önmaga, kontrollálatlan értelemképződés persze van az önmagán belül, sőt, nélkülözhetetlen része az értelemképződésnek.

Egy életproblémával szembesülve az értelemképződés tipikusan úgy zajlik le, hogy mintegy körülötte forognak a gondolataink, a körülményeket megteremtjük a vívódáshoz, ám maga az értelem képződése spontán, kontrollálatlan folyamat. Hasonló játszódhat le a terápiás szituációban is. Abban egyetértek Fazekas Tamással, hogy kivételes esetben a terapeutának meg kell mondania ezt az értelmet,¹³ ám szerintem *a spontán értelemképződést mindig segítenie kell. A páciens önmagájából kell jönnie az értelemnek, a terapeuta pedig támogató, kísérő szerepet játszhat ebben a folyamatban.*

¹¹ Vö. GA 29. 74-76. §

¹² Lásd pl. az úgynevezett Natorp-esszé kifejtését (*PIA*).

¹³ „Csak kivételes esetben, azaz egy vész helyzetben adunk konkrét tanácsot, ezt a Daseinanalízis 'beugró gondoskodásnak' nevezi. Különböztetjük az elébe ugró gondoskodás által a kliensnek az ő saját lételeményeit láthatóvá tenni. A beugró gondoskodásnak a veszélye a manipuláció. Ezért nagyon óvatosnak kell lennünk. A beugró gondoskodás lehet egy tanács vagy feladat, ami elsődlegesen 'értelmet' ad egy szuicid hajlamú ember életének, legalábbis egy rövid ideig.” (Fazekas 2023)

CSELEKVÉS

Heideggernél a cselekvés kérdése már csak azért sem magától értetődő, mert ebben az esetben is jószerevével lemond a hagyományos fogalmiságról: a *Lét és időben* például egyáltalán nem szerepel a „Handlung” kifejezés, a „Handeln” is csak ritkán, hasonlóan a praxishoz (Praxis). Heidegger olyan cselekvésfogalommal szeretne dolgozni, amely mind az aktivitás és a passzivitás, mind pedig a teoretikus és a praktikus ellentétét megelőzi, illetve átfogja. Az alternatív kifejezéseket az emberi ittlét gondstruktúrájára tekintettel választja a filozófus, a „*Besorgen*” (gondoskodás)¹⁴ és a „*Fürsorge*” (gondozás)¹⁵ fogalmi hivatottak az emberi ittlét cselekvési módjainak, pontosabban benne-létének sokféleségét megragadni.

Az elemzésünk kiindulópontjaként szeretném jelezni, hogy értelmezésem szerint a különböző emberi cselekvéseket az önmaga megnyilvánításaként érthetjük meg. Az *önmaga* különböző konstitúciós rétegei vesznek részt a különböző cselekvésekben, attól függően, hogy milyen típusú cselekvést hajtunk végre. Az önmaga, a mi saját önmagunk, más módon involválódik például fűnyírás közben, mint egy baráti beszélgetés során. Minden esetben szükség van arra, hogy az önmaga megfelelő szeletét beleadjuk a cselekvésbe, ha ezt nem tesszük meg, akkor álmodozva belenyírhatunk a virágágyásba, vagy a barátunk észreveszi, hogy nem vagyunk igazán jelen a beszélgetésben.

Az önmaga ugyanakkor csak aszerint képes cselekvésként megnyilvánulni, ahogy az önmegértésben önmaga számára adódik. A cselekvés megértett szituációkban zajlik, s a cselekvés alanya a megértett önmaga; kertészkedő, tevékenykedő lényként, illetve barátként értjük magunkat a fenti példákban. Az önmegértés ugyanakkor elsajátított értelmek mentén mehet végbe. Minden megértés elsajátított értelmeket tételez fel.

A cselekvés típusa dönti el, hogy milyen módon veszi igénybe az *önmagamat*. A másik emberre vonatkozó cselekvés (*Fürsorge*) esetében is erről van szó, önmagunk megnyilvánításáról értelmek mentén. Az értelmeknek mindvégig konstituens szerepük van, jól látható ez abban az esetben, amikor átvett, nem elsajátított értelmekről van szó.

Ezeket nevezi Heidegger nyilvános értelmezettségeknek (*öffentliche Ausgelegetheit*). Ebben az esetben nem önmagunkat, hanem annak pótlékát nyilvánítjuk meg, melyet Heidegger akárkinek (*das Man*), illetve akárki-önmagának (*Man-selbst*) nevez. Az akárki analízise pontosan megmutatja, mennyire

¹⁴ A gondoskodás „sokfélesége a következő felsorolással mutatható meg: dolgozunk van valamivel, előállítunk valamit, elintézzünk és ellátunk, felhasználunk valamit, feladunk és veszendőbe hagyunk valamit, vállalkozunk, érvényesítünk, felderítünk, kérdezősködünk, szemügyre veszünk, megbeszélünk, meghatározunk” (SZ. 56. sk., magyarul: 76.).

¹⁵ A gondozás fogalma, kifejezetten a másik ember vonatkozásában végrehajtott cselekvést jelenti: „az egymásért-, egymás-ellen-, egymás-nélkül-lét, az egymás mellett elmenés, az egymással-semmit-sem-kezdés, a gondozás lehetséges módjai.” (SZ. 121., magyarul: 148.)

döntő Heidegger számára, hogy milyen természetű az az önmaga, amely éppen a cselekvés alanyává válik. Lehetségesnek tartja, hogy egy pótlék önmaga váljon a cselekvés alanyává.

DÖNTÉS

Hogy melyik és milyen önmaga válik a cselekvés alanyává, az Heidegger szerint elsősorban a döntéseinken múlik. Több szintű döntést különböztet meg Heidegger: az elsőfokú döntést,¹⁶ döntést arról, hogy éppen mit teszünk, hogyan cselekszünk; s a másodfokút, amely már önmagunkról szól, arról, hogy miként viszonyuljunk magamhoz.

Ez a másodfokú döntés, mely arról szól, hogy magunk által megragadjuk önmagunkat, az igazán érdekes a témánk szempontjából. Végső, metasztintű döntésről van szó, melyet Heidegger végső, és véges szabadságunk talaján meghozott döntésként értelmez, amely nem más, mint önmagunk választása, a választás választása. Önmagunk választása valójában viszony kialakítása önmagunkhoz.

E döntés két, egymással összekapcsolódó mozzanatot tartalmaz. *Először is annak a habitusnak a választásáról van szó, hogy nyitott maradok önmagammal, cselekedeteimmel szemben.* Ha úgy tetszik, az igazsághoz tartom magam önmagammal kapcsolatban, akkor is, ha kellemetlen igazságról van szó. *Másodszor önmagunk választásáról is beszélhetünk e döntés kapcsán, mintegy annak meghatározásáról, hogy kik is vagyunk.*

Ami az első pontot illeti, Heidegger kulcsfogalma az eltökéltség (*Entschlossenheit*). Az eltökéltséget értelmezhetjük úgy tehát, hogy önmagunk választásának döntését habitussá tesszük: kitartok az önmagammal szembeni nyíltság mellett. Ahogy Heidegger ezt megfogalmazza: „az eltökéltség az ittlét kinyitottságának kitüntetett módja.” (SZ. 297., magyarul: 344.) Az eltökéltség mint nyitottság azt jelenti tehát, hogy ragaszkodom ahhoz az eredeti nyitottsághoz, amely engem mint embert jellemez. Az eltökéltség révén megpróbálok mindenhez hozzáférni, amit eddig tettem, milyen döntéseket hoztam, milyen viszonyokban éltem, stb.

Az önmagunkkal szembeni nyitottság választása természetesen összefügg azzal, hogy úgymond önmagunkat választjuk. Az önmaga – mint láttuk – semmiképpen sem dologi természetű, amely készen vár ránk. Az önmaga inkább nyitott vonatkozásrendszer, amely tele van törésekkel, ellentmondásokkal, önmagunk választása így semmiképpen sem egyszerű folyamat. A nyitottság növelése, az igazsággal való szembenézés segíti ugyanakkor, hogy „önmagunk legyünk”. A nyitottságom megteremtése lehetővé teheti, hogy felismerjem, válasszam, megteremtsem önmagammat, a saját lehetőségeim holdudvarában.

¹⁶ Az elsőfokú és másodfokú döntés fogalmát nem használja Heidegger, de mégis így különbözteti meg a döntéseket.

Látnunk kell azonban azt is, hogy értelemadás nélkül nincs önmaga, nincs választás. Önmagunk választása az értelemek meghatározásán, harcán keresztül vezet. Ha meghatározom magamat, valamilyen értelem, illetve értelemek mentén tudom ezt megtenni. A végső döntés ugyanakkor kívül van a heideggeri filozófiában minden normativitáson. Heidegger megoldása emiatt decizionista jellegű: Carl Schmitttel szólva a döntés a semmiből jön,¹⁷ annak, hogy kit választunk abból a sokdimenziós, ellentmondásos vonatkozás-rendszerből, melyet önmagának nevezünk, nincs normatív oldala. Egy hosszabb idézet segíthet megérteni ezt az összefüggést:

„Az ittlét, ha megéri a hívást, engedi, hogy legsajátabb önmaga a maga választott lenni-tudásából eredendően *önmagából cselekedjék*. Csak így lehet felelősségteljessé. Faktikusan azonban minden egyes cselekvés szükségképpen ‘lelkiismeretlen’, nemcsak azért, mert nem kerül el a faktikus morális bűnbeesést, hanem azért, mert semmis kivetülésének semmis alapján s másokkal való együttlétben már mindenkor az adósukká lett.” (SZ. 288., magyarul: 334.)

A „lelkiismeretlenség” ebben az összefüggésben éppen a külső normativitás elutasítását jelenti. A decizionista jellegű döntés-fogalomnak súlyos politikai következményei vannak,¹⁸ ugyanakkor az élet értelmével kapcsolatos kérdés szempontjából is van jelentősége. Ha lelkiismeretlenül választhatjuk mindig újra és újra önmagunkat, akkor az életünk koherenciája kérdéssé válhat. Heidegger megoldása nem érzékeny arra a nehézségre, hogy miként tudom egyben tartani az önmagam, a korábbi cselekedeteim értelmét és jelentőségét, melyeket az akkori önmagamból hoztam.

Egy irodalmi példán szeretném megvilágítani a problémát. Shakespeare *III. Richárdja* elején a főhős így nyilatkozik:

„És csúfságomat magam magyarázom:
Én, mivel nem játszhatom a szerelmem,
Hogy eltöltsem e csevegő időt –
Úgy döntöttem, hogy gazember leszek.
S utálok e kor hiú gyönyörét.” (Shakespeare 1961: 354.)

Shakespeare a drámát úgy fejezi be, hogy III. Richárdot szellemek kínozzák ál-mában, amikor felébred a következőket mondja:

„Irgalom, Jézus! Álom volt csupán.
Hogy kínoz gyáva lelkiismeret! [...]
Magamtól félek? Nincs itt senki más.

¹⁷ „Születése időpontjában a döntés független lesz észbeli megalapozottságától és önálló értékre tesz szert. [...] Normatív szempontból a döntés a semmiből születik meg.” (Schmitt 1992. 16.)

¹⁸ Schmitt és Heidegger is közel került a nácihoz 1933-ban, v.ö.pl. Mehring 2016. 42. skk.

Én vagyok én. Richárd Richárd barátja.
 Tán gyilkos van itt? Nem. Dehogynem: én.
 Hát futni! Magamtól? Van okom erre:
 Különben bosszút állok. Magamon?
 Szeretem magamat. Miért? Talán
 A jóért, amit én tettem magammal?
 Nem, sajnós nem. Gyűlölöm magamat
 Minden elkövetett gaztettemért.
 Gazember vagyok. Nem, nem! hazudok.” (Shakespeare 1961. 482. sk.)

Shakespeare pontosan ábrázolja a decizionista döntés nehézségeit. Ha norma nélkül döntök, akkor a szembenézés e döntéssel rendkívül nehezzé válik. Gloster hercege magát választotta a benne rejlő lehetőségek közül: gazember leszek! Miután e választott önmaga-cselekedetek sorát hajtotta végre, már súlyos valóságként nehezedik e cselekedetek emléke a királyra. Figyeljük meg ugyanakkor, hogy mennyire fontosak azok az értelemek, melyekkel Richard meghatározza magát: „gazember leszek”. Egy élet választott értelmét látjuk működésben: Gazember leszek, hogy sikeres lehessen, s elhódítsam a trónt, melyet különben nem szerezhetnék meg. Gloster hercege értelmet adott az életének. Ez az értelem be is teljesedett, már királyként mondja „gazember vagyok”. Ám ez az értelem súlyos terhet jelent, mely elől nem tud menekülni. Az önvonatkozás jelzései egyértelműek: „Hogy kínoz gyáva lelkiismeret! [...] Szeretem magamat. Miért? Talán a jóért, amit én tettem magammal? Nem, sajnós nem. Gyűlölöm magamat minden elkövetett gaztettemért. [...] Hát futni! Magamtól? Van okom erre.”

Richárdnak tehát a saját maga által választott értelemmel kell megküzdenie. E feladat rátör, nem tud menekülni előle. Életének választott értelme – az elkövetett bűnök súlyával megterhelve – elviselhetetlen Richárd számára. Szinte meghasad a személyisége a teher alatt. „Magamtól félek? Nincs itt senki más. Én vagyok én. Richárd Richárd barátja. Tán gyilkos van itt? Nem. Dehogynem: én.” *Keresi az ellenértelmet, de nem talál számára is hihető megoldást.* Valójában a bűnök elkövetésével szétzilálta azt az önmagát, amely az értelemképzés forrásául szolgálhatna. Ott maradt a korábban megteremtett értelmekkel, és a belőlük sarjadt tettek emlékeivel, melyek viszont szabályszerűen széthasítják az önmagáját, amely teljesen szétesett ennek következtében.

Milyen következtetéseket vonhatunk le ebből a példából? Azt gondolom, hogy értelem nélkül nincs emberi élet. Nem „az élet értelme” nélkül, hanem a saját életem *értelme nélkül.* *A saját életünknek kell, hogy legyen értelme, illetve értelmei, különben széthullunk.* Az önmagunk, cselekedeteink, döntéseink értelemmel telítettek, értelem nélkül elgondolhatatlanok. Richárd választott magának értelmet: gazember leszek, cserébe megkapom a hatalmat. Ez az értelem azonban megvalósítva visszahullt az értelem kitalálójára, nem bírja a súlyát

elviselni, s ami nagyon fontos, nem talált alternatív értelmet, mely helyettesítené, értelmezné az elsőt és más életpályát nyithatna számára.

Az értelmet csakis az önmaga tudja létrehozni, igenelni, sajátként tekinteni. A korábbi cselekedeteim értelme és következményei viszont rombolhatják az önmaga integritását, emiatt e ponton Heidegger decizionizmusa nem biztos, hogy irányadó lehet a daseinanalízis számára.¹⁹ Lehet-e Heidegger koncepcióját úgy értelmezni, hogy mégis egy normatív elemet beleviszünk, de az egész nem idegen Heideggertől? A döntés első értelméhez térnek vissza: *annak választása, hogy nyitott maradok önmagammal, cselekedeteimmel szemben*. Normatív módon ezt úgy fogalmazhatnánk át, hogy élj úgy, hogy cselekedeteiddel és annak következményeivel együtt tudj létezni. Más szóval: élj úgy, hogy nyílt lehess önmagaddal szemben, ne kelljen hasítanod, ne kelljen hazudnod magadnak. Ehhez viszont elsősorban olyasmire van szükség, amit lelkierőnek, vagy énerőnek neveznek a pszichológusok. Hozzá kell tenni, hogy ez az adott társadalom kérdése is, összetöri-e az ilyen embert, megfosztja-e az életlehetőségeitől, vagy hagyja élni.

Most már metaszinten válaszolhatunk arra a kérdésre is, hogy magának az életnek mi az értelme. E perspektívából tekintve meg tudunk fogalmazni *egy formális választ: tartsuk egyben és ápoljuk önmagunkat (a cselekedeteinkkel együtt) úgy, hogy az önmagunk fenn tudja tartani az eleven viszonyát a választott értelmeihez. Védjük, óvjuk magunkat olyan döntésektől, melyek szétzilálják az önmagánkat, vállalhatatlanná, egyben tarthatatlanná téve azt. Továbbá gyakoroljuk magunkat, működtessük az önmagánkat, aktívan létezzünk a választott értelmeink mentén*.

E ponton tud leginkább a daseinanalízis a folyamatba kapcsolódni. Végül is nem kell mást tennie, mint amit az ember daseinanalízis nélkül is megtehet, vagy inkább meg kellene tennie: kritikus analízise annak, hogy miként „értjük” önmagunkat és a világunkat. Abból, ahogy értjük önmagunkat, másokat és a világot, komoly értelmező munka eljutni oda, hogy mely értelmekek vezetnek látens módon az életünket. Az eljárásmódot, ahogy megtaláljuk az értelmekeket egy adott életben, cselekvésben.²⁰

Ennek az értelmezésnek lehet egy szembesítő, tisztító szerepe ön- vagy baráti analízisként is és terápiás daseinanalízisként is. Ha úgy tetszik, folyamatos feladat értelmezniünk az életünket, hogy azonosítsuk a benne rejlő hallgatólagos értelmekeket. Az emberi egzisztencia összes fő vonatkozásában az értelmekek kulcsszerepet játszanak.

¹⁹ Heidegger ontológiai felfogása nem tud számot vetni azzal, hogy elkövethet az ember olyan dolgokat, melyekkel utólag már nem képes szembenézni, vagyis az ember korábbi tettei felszámolhatják az illető nyitottságát és elevenségét.

²⁰ Heidegger így határozza meg a megértés, értelmezés és az értelem kapcsolatát: „Minden értelmezés a megértésen alapul. Amit az értelmezésben tagolunk, s ami a megértésben egyáltalán tagolhatóként előrajzolódik, az az értelem.” (SZ. 153., magyarul: 184.)

Az önmaga mint véges, szabad, transzcendens létező, az értelmek forrása, melyek révén önmagát egyáltalán értheti, vagyis egyáltalán önmagaként egzisztálhat. Az önmaga ugyanakkor folyamatosan olyan interszjektív erőterben mozog, amelyben mások értelmeket kényszerítenek rá.

Mindenfajta *praxis* az önmaga értelemmel telített megnyilvánítása. A cselekedetek értelem által vezéreltek, s így visszamenőlegesen értelmezik a cselekedetek alanyát, vagyis azt az önmagát, amely a cselekedetet elindította.

Nemcsak a konkrét cselekedetek igényelnek döntéseket, hanem léteznek másodfajú *döntések* is, melyek az önmagára magára vonatkoznak. Két alaptípusa van ennek a döntésnek: Önmagunk választása és a nyitottság választása. Ha csak az első értelemben fogjuk fel a végső egzisztenciális döntést, mint önmagunk választását, akkor belecsúszhatunk abba a nehézségbe, amit Shakespeare III. Richárdja mutatott meg: Úgy dönthetek, hogy a siker kedvéért gazember leszek, ám egy ilyen döntés hosszú távon az ember önfelszámolásához vezethet. Viszont a második értelem ennek az egzisztenciális döntésnek, hogy a nyitottságot választjuk önmagunkkal szemben, megvédheti az egzisztenciát olyan típusú döntésektől, mint amilyeneket Richárd hozott.

Az önmagunkkal, döntéseinkkel és a nyitottság vállalásával folytatott értelmezési küzdelembe lép be a terapeuta, aki nem apellálhat másra, mint önmagunkra és az önmagunkban, illetve az életünkben rejlő értelmekre. A terapeuta ugyanakkor nem kívülről hozza az értelmeket, hanem jó esetben megtalálja az illető életében. Szembesíti ezekkel, adott esetben megmutatja az ellentmondásokat, romboló összefüggéseket, stb. A terapeuta csakis hozott anyagból, a páciens önmagájából dolgozhat, arra apellálhat, nem találhat ki értelmeket, de megtalálhatja azt az értelmet, amely mentén értelmes élet kialakítható.

IRODALOMJEGYZÉK

Martin Heidegger művei

GA 9

Wegmarken, hrsg. von F.-W. von Herrmann, Klostermann, Frankfurt am Main, 1976, magyarul: Útjelzők. Osiris, Budapest, 2003 (ford. Ábrahám Zoltán, Bacsó Béla, Czeglédi András, Koczinszky Éva, Korcsog Balázs, Pongrácz Tibor, Tózsér Endre, Vajda Károly, Vajda Mihály)

GA 24

Die Grundprobleme der Phänomenologie. hrsg. von F.-W. von Herrmann, Klostermann, Frankfurt am Main, 1975, magyarul: *A fenomenológia alapproblémái*, Osiris/Gond-Cura Alapítvány, Budapest, 2001, (ford. Demkó Sándor)

GA 29/30

Die Grundbegriffe der Metaphysik. Welt – Endlichkeit – Einsamkeit. hrsg. von F.-W. von Herrmann, Klostermann, Frankfurt am Main, 1983, *A metafizika alapfogalmai*, Osiris, Budapest, 2004, (Ford. Aradi László, Olay Csaba)

PIA

Phänomenologische Interpretationen zu Aristoteles (Anzeige der hermeneutischen Situation). hrsg. von H.-U. Lessing, *Dilthey Jahrbuch für Philosophie und Geschichte der Geisteswissenschaften*, Vandenoever & Ruprecht in Göttingen, 6/1989, 237-93., magyarul: Fenomenológiai Arisztotelész-interpretációk (A hermeneutikai szituáció jelzésére). *Existencia*, VOL. VI-VII./1996-97/ Fasc. 1-4., 7-51.

WGM

Wegmarken. hrsg. von F.-W. von Herrmann, Klostermann, Frankfurt am Main, 1976, magyarul: Útjelzők, Osiris, Budapest, 2003 (ford. Ábrahám Zoltán, Bacsó Béla, Czeglédi András, Koczinszky Éva, Korcsog Balázs, Pongrácz Tibor, Tózsér Endre, Vajda Károly, Vajda Mihály)

SZ

Sein und Zeit. Niemeyer, Tübingen, 1993. magyarul: *Lét és idő* Osiris, Budapest, 2001 (ford. Vajda Mihály, Angyalosi Gergely, Bacsó Béla, Kardos András, Orosz István)

További irodalom

Jaspers, Karl 1994. *Psychologie der Weltanschauungen*, Piper, München, Zürich.

Kierkegaard, Soren 1993. *A halálos betegség*, (ford. Rác Péter, Göncöl Kiadó, Budapest.

Mehring, Reinhard 2016. „Nemzetiszocialista filozófia, Heidegger és a Schmitt-kritika”, In: Gedő Éva, Schwendtner Tibor *Filozófia és nemzetiszocializmus. Értelmezések és kontextusok*. L'Harmattan, Budapest.

Schmitt, Carl 1992. *Politikai teológia*. Ford. Paczolay Péter), *ELTE Állam és Jogtudományi Kar, Budapest*.

Shakespeare, William 1961. *III. Richárd*, In: Összes művei. II. kötet, Királydrámák. Ford. Vas István, Európa Könyvkiadó, Budapest 349-490.

Schwendtner Tibor 2023. Egzisztenciafilozófia volt-e valaha a *Lét és idő*? Olay Csaba (szerk.) *Klasszikus egzisztencializmus*. L'Harmattan, Budapest. 45-59.